

Leren in de TOED; leren van ervaringen

Marieke Diederer, Harrie van Haaster, Jeroen Vendel, februari 2013

*“Kostbaar is de wijsheid die door ervaring wordt verkregen”
(R.Ascham, 1570)*

Het onderzoek

Het Instituut Gebruikersparticipatie en Beleid (het IGPB) heeft twee studenten van de minor GGZ Agoog benadert om onderzoek te verrichten binnen het Traject Opleiding Ervaringsdeskundigheid (de TOED), met als doel inzicht te verkrijgen in de verschillende leerstijlen van de cursisten en of deze aansluiten bij opzet en het programma van de TOED.

De onderzoeksvraag luidt:

“Wat zijn de leerstijlen van de cursisten en sluiten de lessen van de TOED opleiding hier voldoende op aan?”

Het onderzoek is gedaan met behulp van een vragenlijst aan de cursisten over hun ervaringen met de TOED. Verder hebben de studenten participerende observaties gedaan. Om de leerstijlen te meten is de leerstijltoets van Kolb afgenomen. Deze leerstijltest heeft als doel te inventariseren welke leerstijlen er in de groep voorkomen.

Het onderzoek vond plaats in de TOED groep die liep van september tot en met december 2012. Er waren 16 deelnemers. Elf van hen hebben de vragenlijsten ingevuld en tien hebben de leerstijltoets. De cursisten waren elf mannen en vijf vrouwen, allen met een achtergrond in de geestelijke gezondheidszorg. De leeftijden van de cursisten liggen tussen de 30 en de 60 jaar. De cursisten hebben allen ervaring met hulpverlening, herstel en therapiegroepen. De meeste cursisten hebben geen betaalde baan. Zij werken als vrijwilligers binnen bestaande organisaties. Enkele cursisten hebben een allochtone achtergrond.

De TOED

De TOED is een opleiding voor ervaringsdeskundigen. De opleiding wordt gegeven in samenwerking met het domein Maatschappij en Recht van de Hogeschool van Amsterdam. De opleiding bestaat uit elf thematische en theoretische bijeenkomsten die verzorgd worden door verschillende gastdocenten. Daarnaast zijn er 6 portfoliobijeenkomsten. De opleiding wordt afgesloten met een eindpresentatie van elke cursist.

Thema's waar aandacht aan wordt besteed in de TOED zijn onder andere: uitwisselen van levensverhalen, horen van stemmen, crisiskaart, herstelbewegingen (HEE; Herstel, empowerment en ervaringsdeskundigheid), het doormaken van een opname, verlies, samenwerken met de hulpverlener. De lessen worden gegeven op theoretisch en praktisch niveau. Dat wil zeggen dat cursisten zowel theorie aangeboden krijgen in de vorm van presentaties als praktijkoefeningen waarin de cursisten kunnen oefenen met opgedane theoretische kennis. Denk bij dit laatste aspect aan het delen van levensverhalen, het afnemen van interviews bij elkaar, het naspelen van casussen in rollenspellen of het in gesprek gaan met andere cursisten over bepaalde onderwerpen. Van cursisten wordt ook verwacht dat zij huiswerk maken. Dit bestaat uit het lezen van artikelen en het maken van enkele opdrachten.

In deze portfoliogroepen wordt meer aandacht besteed aan de ervaringen en deskundigheid die de cursist al bezit. Cursisten benoemen zelf dat er binnen deze groepen meer diepgang wordt aangebracht binnen hun ervaring, levens- en herstelverhaal. Cursisten leren voornamelijk te reflecteren op hun verhaal en die van de ander om inzicht te krijgen in betekenissen van deze verhalen. Naast het aspect om de ander te leren kennen, leren zij door reflecteren ook zichzelf kennen en zich te ontwikkelen als ervaringsdeskundige.

Kolb's theorie over leerstijlen

Leren definiëren we als het proces van selecteren, opnemen, verwerken, integreren, vastleggen, gebruiken van én betekenis geven aan informatie. (Dixon, 1994). De TOED is een traject waar de deelnemers leren van ervaringen. Hoe zij dat doen is een van de vragen van dit onderzoek.

Ieder mens heeft zijn eigen manieren ontwikkeld om te leren. Deze manieren zijn afhankelijk van het karakter van een persoon en de motivatie om te leren, en ook van de wijze van informatie opnemen waar iemand zich prettig bij voelt. Deze manieren van leren worden leerstijlen genoemd. Over leerstijlen zijn er verschillende theorieën zoals de leerstijltheorieën van Kolb, van Vermunt en van Gardner.

Volgens Kolb (1984) bestaat het leren uit vier fasen. Deze fasen moeten allemaal doorlopen worden wil het leren effectief zijn. De fasen bestaan uit:

- concreet ervaren, oftewel nieuwe ervaringen concreet maken;
- waarnemen en overdenken, oftewel vanuit de nieuwe concreet gemaakte ervaring observeren en reflecteren;
- abstracte begripsvorming, oftewel de observaties in logische theorieën omzetten;
- actief experimenteren, oftewel aan de hand van de vastgestelde theorieën beslissingen nemen en problemen oplossen.

Deze fasen herhalen zich continu en er is volgens Kolb sprake van een cyclisch leerproces. Kolb stelt dat om effectief te kunnen leren, alle vier fasen, in welke volgorde dan ook, doorgemaakt moeten worden. (Heeremans, Broeze & Van Helden, 1991)

De wijze waarop een persoon de fasen doorloopt heeft te maken met de leerstijl die het beste bij iemand past. Een persoon kan overigens ook verschillende leerstijlen hebben. Kolb onderscheidt vier leerstijlen:

- De doener. Een doener is graag betrokken bij het hele proces en werkt graag volgens een goede planning. Kennis en informatie van anderen zijn belangrijker dan eigen analytische capaciteiten. Een doener past zich verder snel aan de omgeving en de daarbinnen aanwezige specifieke en concrete situaties;
- De denker. Een denker houdt zich het liefst bezig met het formuleren van begrippen. Het maken van theoretische modellen is de kracht van de denker. Voor de denker staan nauwkeurigheid, logica en het denken in zuivere, abstracte begrippen op de eerste plaats. Vanuit de (gemaakte) theoretische modellen probeert de denker richting de praktijk te komen;
- De bezinner. Een bezinner heeft als sterke kanten het inbeelden van zaken en fantaseren om een concrete situatie vanuit verschillende perspectieven te bekijken. Vanuit hier legt de bezinner dan de verbanden tussen een aantal observaties. Creativiteit is een kenmerk van de bezinner, waarbij ook de nodige ruimte moet zijn om ideeën te kunnen creëren;
- De beslisser. Een beslisser is de juiste persoon als het gaat om het oplossen van een probleem waarvoor één juiste oplossing gezocht moet worden. De beslisser richt zich dan ook graag op deze probleemoplossingen. Daarnaast richt een beslisser zich ook graag op de technologische toepassing van begrippen, modellen en theorieën. Hierbij gaat de beslisser doelgericht en planmatig te werk.

Kolb geeft aan veel leren plaats vindt in groepen. (Heeremans, Broeze & Van Helden, 1991) Een groep leert vooral effectief, wanneer alle leerstijlen evenredig aanwezig zijn. Kolb spreekt van disbalans in een groep, als dit niet het geval is. Wanneer er van disbalans sprake is, kunnen er volgens Kolb de volgende situaties ontstaan:

- Als er in een groep te veel bezinners zijn, dan is het risico aanwezig dat de groep besluiteloos is. Ontbreekt echter de beschouwer dan loopt de groep het risico dat het onvoldoende creatief is, zwak is in de probleemherkenning en de neiging tot doemdenken vertoont.
- Als in een groep de denkers de overhand hebben dan loopt men het risico dat het weinig gericht is op de praktische toepassing van oplossingen voor problemen. Als het denkvermogen daarentegen ontbreekt, loopt de groep het risico dat er niet van fouten geleerd wordt en dat er onvoldoende alternatieve oplossingen afgewogen worden.
- Als in een groep de beslissers de overhand hebben, dan loopt de groep het risico dat de verkeerde problemen opgelost worden. Ontbreekt deze schakel echter dan is er een grotere kans dat het team teveel aandacht schenkt aan discussies die niet direct betrekking hebben op het werk en de op te lossen problemen.

- In een situatie waarin er in een groep veel doeners aanwezig zijn, is de kans groot dat er hard gewerkt wordt aan verkeerde activiteiten. Als deze schakel echter ontbreekt dan loopt men de kans dat de groep het werk niet op tijd klaar heeft en onvoldoende resultaatgericht is.

Een impressie van wat de cursisten vinden

Alle respondenten vonden de inhoud van de opleiding voldoende aansluiten bij hun verwachtingen. Daarbij hebben ook alle respondenten de afwisseling van docenten als prettig ervaren. Vrijwel alle respondenten vinden dat de individuele cursisten voldoende bij elkaar aansluiten.

Ook vonden vrijwel alle respondenten dat de doelen van de opleiding helder zijn geformuleerd.

Ongeveer de helft van de respondenten vindt dat er voldoende huiswerk wordt gegeven.

Enkele commentaren:

- “Zelfstudieaspect erg groot en snel, daarin had ik graag meer les gehad. Ik had hierin meer tijd willen hebben bij de portfoliolessen en tussen de cursusdagen, bijvoorbeeld één keer per twee weken de TOED, niet vier maar zes of acht maanden opleiding”.

Ongeveer de helft van de respondenten vindt dat er in de les voldoende wordt stilgestaan bij het huiswerk.

- “Ja, maar soms wordt er in de lessen alleen besproken wat er ook in het huiswerk staat, dan leer ik dus niets nieuws.”
- “Het is vooral leeswerk dat ook binnen de lessen terugkomt, ook bij de portfoliogroepen wordt huiswerk gegeven.”

Vrijwel alle respondenten vonden dat er tijdens de lessen voldoende wordt ingegaan op de literatuur uit de reader.

Zeven van de elf respondenten vonden dat de verschillende themalessen voldoende samenhangen.

- “Het duurde een tijdje voordat ik de samenhang zag.”
- “De lessen zijn thema’s op zich, wat ik prima vind.”
- “Ik vind de opbouw afwisselend, maar te onsamenhangend. Een beter overzicht, meer samenvattingen en tussenevaluaties zouden hierbij helpen.”

Een minderheid van de respondenten vond dat er voldoende samenhang is tussen de themalessen en de portfoliolessen.

- “De lessen zijn toch wel anders dan wat er in de portfoliogroep aan bod komt.” ,
- “De themalessen komen amper terug in de portfoliogroepen.”
- “In mijn portfoliogroep hangt het af van de eigen inbreng.”
- “Weinig samenhang, omdat portfolio veel persoonlijker is. Maar dat is juist prima!”

Een kleine meerderheid van de respondenten vond dat er te weinig toetsingsmomenten werden aangeboden. Daarbij zou ook een kleine meerderheid van de respondenten het prettig vinden wanneer er meer toetsingsmomenten worden aangeboden.

Tot slot vonden vrijwel alle respondenten dat zij voldoende hebben kunnen bijdragen aan de lessen.

Eén respondent had een andere mening en zei:

- “Soms heb ik het idee dat er geen ruimte is bij de docenten voor mijn bijdrage. Dit vind ik dan jammer.”

Impressies uit het participerend onderzoek

Er wordt veel variatie binnen de opleiding aangebracht, doordat er veel verschillende thema’s aan bod komen. Er vinden gesprekken plaats over allerlei onderwerpen. Er wordt weinig aandacht besteed aan waar cursisten straks allemaal kunnen gaan werken. De gesprekken ontstaan doordat iedere cursist een andere ervaring met de onderwerpen heeft, of juist eenzelfde ervaring heeft en bij andere cursisten kan aansluiten. De themabijeenkomsten worden voornamelijk voorzien van theoretische lessen. Opvallend is dat er wel veel ruimte is voor vragen, ervaringen en discussies, maar minder voor praktijkoefeningen. Er wordt weinig op een praktische manier omgegaan met de theorie. Denk hierbij aan rollenspellen, interviews, testjes of gesprekken in subgroepen. Hierdoor gaan sommige cursisten meer vragen stellen, anderen worden juist minder alert.

Vanuit de opleiding krijgen de cursisten ook huiswerk mee. Dit huiswerk bestaat voornamelijk uit lezen van literatuur. Wat opviel is dat hier tijdens de les door de docenten nauwelijks bij wordt stil gestaan.

De docenten vertellen vaak hun eigen verhaal. Zo krijgt de groep een duidelijk beeld van de persoon die les geeft. Elke docent heeft een presentatie voorbereid over het thema van de les. Tevens maken de docenten gebruik van hulpmiddelen als powerpoint-presentaties, filmmateriaal, folders, boeken of uitgeprinte documenten, een whiteboard om notities te maken of discussiepunten te noteren. Soms is er veel en levendige interactie tussen docent en studenten.

Verder valt op hoe prettig, rustig en veilig de sfeer is en ervaren wordt. Er is veel humor bovendien. De cursisten delen ervaringen uit hun eigen psychiatrieverleden en ook nieuwe ervaringen. Cursisten maken nieuwe inzichten bespreekbaar vanuit de les, waardoor ontwikkeling van de cursisten zichtbaar wordt.

Niet alle cursisten nemen gemakkelijk het woord en delen uit zichzelf hun vraag of ervaring met anderen. Niet alle cursisten leveren een even grote bijdrage binnen de lessen.

Resultaten leerstijltesten

Van de elf leerstijltesten die zijn uitgedeeld, zijn er tien geretourneerd. De uitslag van deze testen zal hieronder worden toegelicht.

Tevens zijn er in de groep niet veel doeners aanwezig. Daardoor loopt de groep de kans ze te veel uitweiden, niet resultaatgericht bezig zijn, de tijd overschrijden.

Conclusies

De vraag of de TOED voldoende aansluit bij de leerstijlen van de deelnemers kan op basis van de waarnemingen van de onderzoekers en de antwoorden op de vragenlijsten niet zo eenvoudig beantwoord worden. In het onderstaande desalniettemin een tentatief antwoord.

In de TOED leren de deelnemers over zichzelf, van andere deelnemers en van de lessen die worden gegeven. In de lessen gaat het over collectieve ervaringskennis die meestal vervat is in praktijken die door verschillende docenten worden gepresenteerd: bijvoorbeeld over de crisiskaart, herstelgroepen, cliëntgestuurde projecten, cliëntenraden, AA en AN groepen, omgaan met stemmen, etc. Het zijn onderwerpen waarin vanuit de cliëntenbeweging een bepaalde praktijk is gegroeid op basis van ervaringen van cliënten wat kan werken bij herstel, empowerment, zeggenschap, etc. De leerprocessen in de TOED zijn voor een groot deel gebaseerd op:

- + bewustwording van eigen ervaringen, daar betekenis aan geven en woorden aan geven
- + herkenning van eigen ervaringen bij andere deelnemers
- + herkenning van eigen ervaringen in de collectieve praktijken die in de themalessen aan de orde komen.

Kolb geeft aan dat concreet ervaren, overdenken, abstracte begripsvorming en actief experimenteren met gedrag, allen in het leerproces aan bod dienen te komen. Op basis van de beschrijving van de TOED en de uitslagen van de enquête en participerende observaties, ligt er veel nadruk op ervaren en overdenken. Abstracte begripsvorming komt wel aan de orde maar omdat de literatuur niet heel erg op de voorgrond staat, toch minder. Experimenteren met gedrag ook minder omdat er niet heel veel met rollenspellen gewerkt wordt.

De leerstijlentest van de cursisten laat zien dat denkers en bezinners de overhand hebben. De TOED lijkt het best aan te sluiten bij de leerstijlen van de bezinner en denker, zoals Kolb die heeft gedefinieerd. De doener en de beslisser kunnen minder uit de verf komen.

Het is opvallend dat de meerderheid van de deelnemers scoort op de leerstijlen van de denker en de bezinner. Veel ervaringsverhalen gaan juist over hoe iemand iets gedaan heeft, iets opgelost heeft of besloten heeft. Deelnemers geven in hun verhalen en reflecties aan dat zij juist leren door te doen en te leren van beslissingen die zij genomen hebben. De meeste lessen gaan in op gevestigde praktijken van cliënten. Veel ervaringen hebben te maken met hoe cliënten iets aangepakt hebben. Herstellen is een praktisch proces, vaak met vallen en opstaan, goede en slechte tijden, vooruitgang en terugval. Soms maken cliënten van te voren een plan, maar vaak speelt de intuïtie een rol en is pas achteraf te bedenken waarom iets goed of fout uitgekapt heeft en werkte. Ervaringskennis is dan een inductief proces: eerst wordt iets gedaan en uitgeprobeerd en daarna daarvan geleerd.

Toch zien veel van de deelnemers zich juist als denkers en bezinners. De TOED doet daar een sterk beroep op omdat van de deelnemers gevraagd wordt zelf verbanden te leggen tussen eigen ervaringen en besproken thema's en ook verbanden tussen de thema's. Ook vraagt de TOED veel zelfredzaamheid en zelfstandig verwerken van de literatuur. Op die manier doet de TOED een sterk beroep op het vermogen tot denken en bezinnen om tot kennis te komen.

Anderzijds doet de TOED ook een beroep op vaardigheden waarover de deelnemers beschikken en daarvan te leren. Het gaat daarbij vooral om sociale vaardigheden in kleine en grote groepen: actief vertellen, actief luisteren en actief meedoen, actieve betrokkenheid op anderen. Het experimenteren daarmee zou bevorderd kunnen worden in de TOED. Want experimenteren is nodig voor nieuwe ervaringen. De TOED sluit hiermee wel aan op de leerstijlen van de doener en beslisser, vooral waar het gaat om gespreksvoering en contacten, maar omdat het aantal doeners en beslisser relatief klein is en het geen dominante leerstijlen zijn, komen deze aspecten in de leerprocessen wellicht te weinig tot hun recht. Meer gerichtheid op de probleemoplossing, experimenteren met handelen, de vraag "hoe zou jij dat doen?" zou helpen. Evenals meer gerichtheid op de mogelijke (beroeps)praktijk van ervaringsdeskundigen.

In de TOED wordt er vanuit gegaan dat er een circulair verband is tussen ervaring, ervaringsdeskundigheid en ervaringskennis. Het is niet een proces met één richting: van ervaring naar kennis en van kennis naar deskundig handelen. Soms is er eerst (intuïtief) handelen en pas na

reflectie daarop, is er sprake van kennis. Bovendien blijkt dat de opgedane kennis vaak leidt tot nieuwe ervaringen, waarvan opnieuw geleerd wordt. Dat is ook de bedoeling en dat kan in de TOED meer geprogrammeerd worden.

Literatuur

- Baarda, D.B., de Goede, M.P.M., Teunissen, J., (2009) *Basisboek kwalitatief onderzoek, handleiding voor het opzetten en uitvoeren voor kwalitatief onderzoek*, Noordhoff Uitgevers: Groningen/Houten
- Bil, de, P.,(2009) *Observeren, registreren, rapporteren en interpreteren*, Uitgeverij Nelissen, 3e herziene druk: Soest
- Bloemen, P., Dekkers, J., (2009) *Greep krijgen op je studieloopbaan, werkboek voor studenten in het HBO*, Onderwijsadviesbureau drs. M.A.F. Dekkers bv: Nuenen
- Boevink, W., A,Plooy , S,van Rooijen., (2006) *Herstel, empowerment en ervaringsdeskundigheid, van mensen met een psychische aandoening*, Uitgeverij SWP: Amsterdam
- Dixon, N. (1994). *The Organizational Learning Cycle: how we can learn collectively*. London: McGraw-Hill.
- Heeremans, M., Broeze, E., van Helden, H., (1991) *Programmeren van onderwijs op basis van leerstijlen*, Phaeton: Culemborg.
- Kolb, D.A., (1984) *Experience as the source of learning and development*. Englewoods Cliffs, New Jersey.